

احوالات حضرت رقیه^{علیہ السلام} در منابع تاریخی

دکتر سید ضیاء الدین علیانسب^۱

رویا رحیمی قاضی^۲

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۲/۱۶

تاریخ دریافت: ۹۸/۱۲/۰۲

چکیده

حضرت رقیه^{علیہ السلام} فرزند امام حسین^{علیہ السلام} امام سوم شیعیان است. این اثر در پی احوالات این دختر خردسال در منابع تاریخی است و هدف از آن رسیدن به نتیجه‌ای روشن درباره زندگی و ذکر نام حضرت در منابع تاریخی است. سرگذشت حضرت رقیه در منابع تاریخی چگونه آمده و به دنبال آن درباره نام، نام مادر، تاریخ ولادت و وفات حضرت، سن و محل دفن ایشان تحقیق شده، است. این تحقیق به دنبال کشف سرگذشتی روشن درباره ایشان است. نگارنده در این تحقیق که با شیوه کتابخانه‌ای به انجام رسیده، به این نتیجه رسیده است که نام ایشان فاطمه، مادرش ام اسحاق دختر طلحه بن عبدالله تیمیه بوده و در سال پنجاه و هفت هجری در مدینه دیده به جهان گشود. بعد از عاشورا در جمع اسیران حضور داشته و در چهار سالگی در صفر سال شصت و یک هجری چند روز بعد از دیدن سرمبارک پدرش، در خانه یزید

۱. دانشیار گروه معارف دانشگاه علوم پزشکی تبریز (olyanasab_s@yahoo.com)

۲. طلب سطح دو (r.rahimi7209@gmail.com)

وفات کرده و همانجا به خاک سپرده شده است. ذکر نام رقیه در منابع تاریخی به قرن دوم برمی‌گردد که از منابع آن می‌توان به کتاب مقتل الرقیه به نقل از کتاب منتخب التواریخ اشاره کرد.
کلیدوازه‌ها: رقیه، امام حسین علیهم السلام، عاشورا، فاطمه، بنت الحسین.

مقدمه

حضرت رقیه علیها السلام فرزند امام حسین علیهم السلام امام سوم شیعیان است. این اثر در پی بررسی سرگذشت این حضرت و ذکر نام حضرت به نام رقیه علیها السلام و هدف از آن، رسیدن به نتیجه‌ای روشن درباره زندگی و ذکر نام وابعاد زندگی ایشان در منابع تاریخی است. از این رو برای پاسخ به این سؤال که «سرگذشت حضرت رقیه علیها السلام در منابع تاریخی چگونه آمده است؟»، نام، نام مادر، محل ولادت، سن، زمان و مکان وفات و محل دفن ایشان در منابع تاریخی بررسی خواهد شد.

به نظر می‌رسد حضرت رقیه دختر اسحاق باشد که در سال پنجاه و هفت هجری در مدینه به دنیا آمد و در واقعه عاشورا چهار سال داشت. محل دفن ایشان نیز در دمشق است.

درباره حضرت رقیه علیها السلام در ایام محرم و سالروز وفات ایشان صحبت می‌شود. چون در این مورد به صورت جزئی در کتاب‌های مخصوص به امام حسین نوشته شده و از طرفی دشمنان اهل بیت علیها السلام درباره دختر اباعبدالله علیهم السلام شباهه‌های متعددی مطرح می‌کنند، این تحقیق برآن شده است که بیانی روشن از سرگذشت آن حضرت ارائه دهد.
اگرچه درباره این موضوع به طور عام، در مقتل‌های مربوط به امام حسین علیهم السلام از جمله مقتل ابو محنف و لهوف سید ابن طاووس و.... مطالبی به صورت جزئی یافت می‌شود، به صورت خاص و مستقل، تأثیفی نوشته نشده است. این اثر به صورت کتابخانه‌ای، به دنبال کشف حقیقت سرگذشت حضرت رقیه علیها السلام است.

نام اصلی حضرت رقیه علیها السلام در منابع تاریخی

درباره نام این حضرت دو دسته منابع تاریخی وجود دارد:

۱. دسته‌ای از منابع که به ذکر نام و سرگذشت این حضرت نپرداخته‌اند، عبارتند از مقتل ابومحنف، نوشته لوط بن یحیی بن سعید؛ واقعه کربلا، نوشته علی نظری منفرد؛ سوگنامه لهوف، سید بن طاووس؛ امام حسین علیه السلام شهید فرهنگ پیشروانسانیت، نوشته محمد تقی جعفری تبریزی؛ جایگاه اهل بیت در جهان آفرینش، نوشته علی اکبر بابازاده و اسرار خاندان آل محمد، نوشته سلیمان بن قیس هلالی؛
۲. دسته‌ای دیگر که به سرگذشت ایشان به طور مختص پرداخته‌اند. مطالب آنها از

قرار ذیل است:

- الف) در برخی کتب تاریخی برای امام حسین علیه السلام شش فرزند ذکر شده است. منابعی که تعداد فرزندان امام حسین علیه السلام را شش تن ذکر کرده‌اند که ترتیب این اسامی بدین قرار است: علی ابن الحسین اکبر، علی ابن الحسین اصغر، جعفر، عبدالله، سکینه و فاطمه علیهم السلام.

شیخ مفید در ارشاد وابن شهرآشوب درمناقب آورده‌اند:

- وكان الحسين علیه السلام ستة اولاد: على ابن الحسين الاكبر قتل مع ابيه بالطف...؛ (مفید، ۱۴۱۳/۴: ۱۳۵/۲؛ ابن شهرآشوب، بی‌تا: ۱۲۳)؛ وهمانا برای حسین علیه السلام شش فرزند بود: على ابن الحسين اکبر که به همراه پدر در کربلا کشته شد.... .

ب) در دسته‌ای دیگر از منابع، تعداد فرزندان امام حسین علیه السلام را نه تن ذکر کرده‌اند که درباره ذکر ترتیب این اسامی اختلاف است:

۱. دسته‌ای نه تن را این چنین نام برده‌اند: علی اکبر، علی اوسط، علی اصغر، محمد، عبدالله، جعفر، زینب، سکینه و فاطمه. (اربلی، ۱۴۲۷/۲: ۵)
۲. دسته‌ای دیگر از منابع نیز نه فرزند را به این صورت نام برده‌اند: علی اکبر شهید، علی اوسط، علی اصغر، محمد، عبدالله، جعفر، سکینه، فاطمه، زینب.

(ابن شهرآشوب، ۱۳۷۶: ۷۷)

ج) دسته‌ای دیگر از منابع، ده نفر را به این ترتیب نام برده‌اند: علی اکبر، علی اصغر، عبدالله، جعفر، ابراهیم، محمد، فاطمه، سکینه، زینب، ام کلثوم. نیز می‌گویند: «از فرزندانش جز زین العابدین علیهم السلام و فاطمه و سکینه و رقیه باقی نماند.» (ابن فندق، ۱۳۸۵: ۱۳۴۹-۳۵۰)

د) به جزاین اسامی، فرزندان دیگری در برخی نقل‌های نادر، به امام حسین علیهم السلام منسوب‌اند، از قبیل: عمرو (ابن حیون، ۱۴۰۹: ۵/۴۴۸؛ دینوری، ۱۳۶۸: ۲۵۹-۲۶۱)، ابوبکر^۱ (ابن مهنا، ۱۳۷۹: ۲۶۶)، زید و حمزه (ابن شهرآشوب، ۱۳۷۶: ۴/۱۱۳). در این باره یکی از محققان می‌نویسد: «احتمال تصحیف یا اشتباہ با فرزندان امام حسن علیهم السلام و نیز تعدد نام برخی فرزندان، بسیار است.» (محمدی ری شهری، ۱۳۹۱: ۱/۱۴۹)

پس از تحقیق و بررسی به نظر می‌رسد نام اصلی حضرت، فاطمه بوده باشد؛ چون از یک سو امام حسین علیهم السلام به نام‌های پدر و مادر خویش یعنی علی و فاطمه علاقه بسیاری داشت که همه فرزندان پسر خود را علی (علی اکبر، علی اوسط، علی اصغر) و همه دختران خود را فاطمه می‌نامید و از سوی دیگر، نام رقیه در منابع تاریخی بسیاراندک به چشم می‌خورد. از این‌رو نام دختر خردسال امام حسین علیهم السلام فاطمه بوده و مادرش ام اسحاق دختر طلحه ابن عبدالله تیمیه است؛ همچنان که اربلی می‌نویسد:

... و فاطمه بنت الحسين و امه ام اسحاق بنت طلحه بن عبدالله تیمیه.
(اربلی، ۱۴۲۷: ۲/۲۵۰)

شیخ عباس قمی می‌گوید:

... و فاطمه دختر حسین و مادرش ام اسحاق دختر طلحه بن عبدالله تیمیه.
(قمی، ۱۳۷۹: ۱/۴۶۲)

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

۹۲

شیخ مفید در ارشاد درباره مادر ایشان آورده است که پیش‌تر همسر امام حسن مجتبی علیهم السلام بود و پس از شهادت ایشان و به وصیت امام حسن علیهم السلام به عقد امام حسن علیهم السلام

۱. در سیر اسلسلة الاعلوية ص ۳۰ آمده است که وی در کودکی و قبل از شهادت پدر از دنیا رفته است.

درآمد. (مفید، ۱۴۱۳: ۱۳۸/۲)

ولادت حضرت

درباره سال و محل ولادت این حضرت در منابع تاریخی چیزی به ثبت نرسیده، مگر در یک مورد که ولادت ایشان را بین سال پنجماه و هفت و پنجماه و هشت هجری در مدینه ذکر کرده است. (ربانی خلخالی، ۱۳۷۹: ۲۱۹)

سن حضرت

درباره سن حضرت نیز در منابع تاریخی اختلاف دارند که از این قرار است:

۱. بعضی‌ها ایشان را سنه ساله معرفی کرده‌اند (طیحی، بی‌تا: ۱۳۶؛ شاه عبدالعظیمی، ۱۴۱۱: ۱۷۹) و سال ولادت ایشان را سال ۵۸ ق می‌دانند.
- ۲) برخی چهارساله دانسته‌اند (طبری، ۱۴۲۶: ۱۷۹/۲) و سال ۵۷ ق را سال ولادت ایشان می‌دانند.

پس از عماد الدین طبری در کتاب کامل بهایی، ملاحسین واعظ کاشفی در کتاب روضة الشهداء - که نسبت به کامل بهایی کتاب ضعیف‌تری است - مطالب طبری را با تفصیل بیشتری مطرح می‌کند؛ اما همچنان نامی از کودک نمی‌برد و او را چهارساله ذکر کرده و محل وفاتش را کوشک (کاخ) یزید می‌داند (واعظ کاشفی سبزواری، ۱۳۷۲، ۸۷؛ محمدی ری شهری، ۱۳۹۱: ۱/۱۴۹)

با توجه به این که منابع ذکر شده در مورد دوم قدیمی تر هستند و کامل بهایی مربوط به قرن هشتم و روضة الشهداء مربوط به قرن ده هجری است، به این نتیجه می‌رسیم که حضرت در زمان وفات چهارساله بوده است.

ذکر نام رقیه در منابع تاریخی

۹۳

درباره ذکر نام رقیه در منابع تاریخی چهار مورد وجود دارد:

- ۱) در قرن دوم، شخصی به نام سیف بن عمیره نخعی از اصحاب برجسته امام صادق و امام کاظم علیهم السلام قصیده‌ای زیبا سروده است که در آن به طور صريح نام رقیه آمده است:

وسکينة عنها السكينة فارقت لما ابتدأ ديت...

ورقية رق الحسود لضعفها وغدالىعذرها الذى لم يعذر...^۱

۲. صاحب كتاب انوار المجالس در بحث خرابه شام می‌گوید:

تذکرت غرباء خرابه الشام، او لم يكن اهل البيت الذين هم خير الانام غرباء في
خرابه الشام؟ او لم تكن سكينه ورقية طفلتي الحسين عليها السلام؟ (ارجستانی، ۱۳۷۴: ۱۶۰)
از غريبان خرابه شام به خاطرم رسید. مگر اهل بيت خير الانام، در خرابه شام
غريب نبودند؟ يا سكينه ورقية، طفل حسين نبودند؟

۳. در کتاب الایقاد با صراحة نام کودک را رقیه و سن او را سه ساله آورده است:

كان للحسين عليها السلام بنت صغيرة يحبها وتحبه، وقيل: كانت تسمى رقية، وكان عمرها
ثلاث سنين، وكانت مع الاسرى في الشام (طبرسى، ۱۴۲۶ / ۲: ۱۷۹)

۴) در کتاب شعشعة الحسينی آمده است:

منقول است که طفلی از حضرت امام حسین عليها السلام در خرابه شام، از دیدن سرپدر
بزرگوارش، از دنیا رفت، ولیکن در نام او اختلاف است که زبیده یا رقیه یا زینب یا
سکینه بوده باشد. (بیزدی خراسانی، بی تا: ۱۷۱ / ۲)

در ریاض الاحزان آمده است که اسم آن دختر فاطمه بود. (قزوینی، ۱۳۰۵: ۳۰۶)
در اکثر منابع آمده است که نام رقیه در کتاب کامل بھایی نوشته شده است، ولی تا
آن جا که نگارنده تحقیق کرده، در کتاب یاد شده، نام رقیه وجود ندارد. متن کامل بھایی
این چنین است:

در حاویه آمد که زنان خاندان نبوت در حالت اسیری، حال مردان که در کربلا

۱. آرامش از سکینه جدا شد، چون او از امام خود جدا گردید. رقیه کسی بود که حسودان برای ضعف و
ناتوانی اش دل سوزانندند. این عده فردای قیامت مجبورند که عذرخواهی کنند، هر چند هیچ عذری برای
آنها وجود ندارد. حضرت ام کلثوم نیز هر لحظه صورت اشک آلودش را با پارچه‌ای پاک می‌کند. من
هیچ‌گاه ام کلثوم و سکینه ورقیه را فراموش نمی‌کنم که برای امام حسین با آه و ناله و حسرت گریه می‌کردند.
ای سادات و مولای من! سیف بن عمیره بنده غلام حیدر، قنبرا است. (بدواني، ۱۳۸۰ / ۱: ۳۸۸)

شهید شده بودند، برپسран و دختران ایشان پوشیده می‌داشتند و هر کوکی را وعده‌ها می‌دادند که پدر توبه فلان سفر رفته بازمی‌آید. تا ایشان را به خانه یزید آوردند. دخترکی بود چهار ساله، شبی از خواب بیدار شد و گفت: پدر من حسین کجاست؟ این ساعت اورا به خواب دیدم؛ سخت پریشان بود. زنان و کوکان جمله درگریه افتادند و فغان از ایشان برخاست. یزید خفته بود، از خواب بیدار شد و از ماجرا سؤال کرد. خبر بردن که ماجرا چنین است. آن لعین در حال گفت: بروند سرپردازیاوردند و در کنار او نهند. پس آن سرمهقدس را بیاورند و در کنار آن دختر چهار ساله نهادند. پرسید: این چیست؟ گفتند: سرپردازی است. دختر بترسید و فریاد برآورد و رنجور شد و در آن چند روز جان به حق تسلیم کرد. (طبری،

(۱۷۹/۲: ۱۴۲۶)

همچنین برخی منابع از ذکر نام رقیه درجهوف سید بن طاووس خبر داده‌اند، ولی نام رقیه در متن عربی (چاپ هفتم، ۱۳۸۵) این کتاب دیده نمی‌شود، بلکه در ترجمه فارسی محمد طاهر دزفولی آمده است.

وفات حضرت

درباره وفات آن حضرت، همه منابع اتفاق نظردارند و سال وفات ایشان را صفر سال ۶۱ هجری نوشتند. اما این‌که در کدام روز از ماه صفر، محل اختلاف است:

۱. دسته‌ای از منابع، روز وفات حضرت را پنجم صفر ذکر کرده‌اند. (نیشابوری، ۱۳۸۹: ۳۴)

۲. دسته‌ای نیزه صفر دانسته‌اند. (ربانی خلخالی، ۱۳۷۹: ۲۱۹)

ولی براساس تحقیقات نگارنده، در منابع تاریخی معتبر درباره تاریخ دقیق وفات آن حضرت به زمان مشخصی اشاره نشده است. بنابراین می‌توان گفت وفات ایشان در ماه صفر سال ۶۱ هجری بوده، ولی درباره این‌که در کدام روز از ماه صفر، به خاطر غیر معتبر بودن هر دو دیدگاه، تاریخ دقیقی در دست نیست.

محل وفات حضرت

درباره محل وفات حضرت دودیدگاه وجود دارد:

۱. برخی منابع محل وفات حضرت را خرابه شام ذکر کرده‌اند:

... منقول است که طفلی از حضرت امام حسین علیه السلام در خرابه شام، از دیدن سر

پدر بزرگوارش، از دنیا رفت (یزدی خراسانی، بی‌تا: ۱۷۱ / ۲؛ ارجستانی، ۱۳۷۴: ۱۶۱)

۲. دسته‌ای دیگر از منابع، محل وفات حضرت را خانه یزید بیان کرده‌اند:

روایت شده که وقتی آل الله وآل رسول او در شهر شام بربیزید وارد شدند، وی

خانه‌ای را به آنها اختصاص داد و آنها در آن، به سوگواری پداختند (طریحی،

بی‌تا: ۱۳۶؛ طبری، ۱۴۲۶ / ۲: ۱۷۹)

به نظر می‌رسد از آن جا که منابع ذکر شده در دیدگاه دوم به سبب قدیمی تر بودن اعتبار
 بیشتری دارند، پس محل وفات حضرت خانه یزید است.

چگونگی وفات حضرت

اما درباره چگونگی وفات نیز دودیدگاه وجود دارد:

۱. بلا فاصله با دیدن سر بربریه پدر جان داد:

... سری دید در آن طبق نهاده، آن سررا برداشت و نیک در آن نگریست. سر پدر

خود را بشناخت. آهی از سینه برکشید و روی در روی پدر مالید ولب خود بر لب

وی نهاد و فی الحال، جان شیرین بداد. (طریحی، بی‌تا: ۱۳۶؛ واعظ کاشفی سبزواری،

۱۳۸۲: ۳۸۹)

۲. چند روز پس از دیدن سر بربریه پدر از دنیا رفت. (طبری، ۱۴۲۶ / ۲: ۱۷۹)

در هر دیدگاه، مربوط به قرن ششم و هشتم هجری هستند، ولی از آن جایی که منبع

ذکر شده در دیدگاه دوم قدیمی تر است، می‌توان گفت حضرت رقیه علیه السلام چند روز بعد از

دیدن سر بربریه پدر وفات کرده است.

بنابراین وفات حضرت، ماه صفر سال ۶۱ هجری، در خانه یزید و چند روز بعد از دیدن

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

سربریده پدر بزرگوارش بود.

مدفن حضرت

سید محسن امین درباره مدفن ایشان می‌نویسد:

رقیہ بنت الحسین عليها السلام ینسب الیها قبر و مشهد مزور بحلة العمارة من دمشق الله
اعلم؛ (امین، ۱۴۰۳ / ۷ : ۳۴)

رقیه دختر حسین عليها السلام قبری به او منسوب است و مشهدی که در محله العمارة
دمشق زیارتگاه است. خدا به درستی آن آگاه تراست.

نخستین سندی که درباره قبر کنونی حضرت رقیه در دست است، به به کتاب
تسلیه المجالس در قرن دهم هجری بازمی‌گردد که به طور صريح نام رقیه را نیاورده است:

در شهر دمشق شام، در بخش شرقی مسجد اعظم شهر، خرابه‌ای را دیدم که در
گذشته، مسجد بوده و بر سنگ نوشته در آن، نام پیامبر صلوات الله علیه و آله و سلم و خاندانش و امامان
دوازده‌گانه نوشته شده بود و پس از آن، چنین نوشته بود: «این قبرخانم ملکه،
دختر حسین بن امیر المؤمنین عليها السلام است. (حائری کرکی، ۹۳ / ۲ : ۱۳۸۳)

منابع تاریخی که درباره مدفن آن حضرت مطالبی آورده‌اند، به ترتیب، عبارتند از:

۱. کتاب نور الابصار مربوط به قرن سیزدهم، در این باره می‌نویسد:

... برخی شامی‌ها به من خبر دادند که برای خانم رقیه، دختر امام علی - کرم الله
وجبه - در دمشق شام آرامگاهی هست که زمانی به دیوارهای قبرش آسیب وارد
شد (شبلنگی، ۱۳۰۸ : ۱۹۵)

۲. کتاب فارسی منتخب التواریخ، مربوط نیمه اول قرن چهاردهم، مزار ذکر شده در مورد
اول را متعلق به رقیه بنت الحسین عليها السلام معرفی نموده است. (خراسانی، بی‌تا: ۳۸۸)
بنابراین مدفن آن حضرت در شهر دمشق شام قرار دارد.

نتیجه

این اثرپس از بررسی در منابع تاریخی به این نتیجه رسیده است که حضرت رقیه رض فرزند امام حسین علیه السلام امام سوم شیعیان است. نامش فاطمه، مادرش ام اسحاق دختر طلحه بن عبدالله تیمیه بوده است. ایشان در سال ۵۷ هجری به دنیا آمده و در واقعه عاشورا، چهار سال داشته است.

درباره نام رقیه در منابع تاریخی معتبر، ذکر این نام به چندین دهه بعد از واقعه عاشورا برمی‌گردد. با توجه به تحقیقات به عمل آمده توسط نگارنده، نام رقیه در منابع تاریخی در چهار مورد ذکر شده است. تاریخ وفات حضرت، ماه صفر سال ۶۱ هجری قمری است؛ اما درباره روز آن، دو دیدگاه مطرح بوده که به دلیل غیر معتبر بودن هر دو دیدگاه، تاریخ دقیقی از روز وفات حضرت در دست نیست. درباره محل وفات ایشان، خانه یزید مورد پذیرش است وفات آن حضرت چند روز بعد از دیدن سر بریده پدر اتفاق افتاده است. همه منابع تاریخی درباره مدفن حضرت اتفاق نظردارند و آن را در شهر دمشق شام می‌دانند.

شاعر: سید جعفر احمدی
تأثیر: سید جعفر احمدی
سال: ۱۴۰۰ هجری
محل: مکتبه شاعر

منابع

- ابن حيون، نعمان بن محمد (١٤٠٩)، *شرح الأخبار في فضائل الأئمة الأطهار* عليهم السلام، قم، جامعه مدرسین.
- ابن زيد بيهقی (ابن فندق) (١٣٨٥)، *باب الانساب والألقاب والاعقاب*، قم، كتابخانه آیت الله مرعشی.
- ابن شهرآشوب (١٣٧٦)، *المناقب*، بی‌جا، المکتبة الحیدریه.
- ابن طاووس، علی (١٣٨٥)، *اللهوف علی قتلی الطفوف*، قم، انتشارات مؤمنین.
- ابن مهنا، احمد بن محمد (١٣٧٩)، *التذكرة فی الانساب المطهرة*، قم، كتابخانه آیت الله مرعشی.
- ابن شهرآشوب (بی‌تا)، *المناقب آل ابی طالب*، بیروت، انتشارات دارالا ضواء.
- ابومخنف، لوط بن یحیی بن سعید (١٣٦٧)، *مقتل ابی مخنف (وقعة الطف)*، بی‌جا، مؤسسه نشر اسلامی.
- اربلی، علی بن ابی الفتح (١٣٢٧)، *كشف الغمة فی معرفة الائمه*، بی‌جا، مکتبة الحیدریه.
- ارجستانی، محمد حسین (١٣٧٤)، *انوار المجالس*، تهران، اسلامیه.
- امین، سید محسن (١٣٨٩)، *تقویم شیعه*، قم، انتشارات دلیل ما.
- امین، سید محسن (١٤٠٣)، *اعیان الشیعه*، بیروت، دارالتعارف للمطبوعات.
- بابازاده، علی اکبر (١٣٨٨)، *جایگاه اهل بیت* عليهم السلام درجهان آفرینش، قم، بی‌زا.
- بدوانی، عبدالقدار (١٣٨٠)، *منتخب التواریخ*، بی‌جا، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- جعفری تبریزی، محمد تقی، امام حسین عليهم السلام شهید فرهنگ پیشووانسانیت، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی،
- حائری، محمد مهدی (١٣٨٣)، *معانی السبطین: فی احوال الحسن والحسین* عليهم السلام، تهران، صبح صادق.
- حیدری قاسمی، محمد (١٣٧٨)، *کتاب شناسی عاشورا*، تهران، انتشارات اطلاعات.

- خراسانی، ملا هاشم (بی‌تا)، منتخب التواریخ، تهران، انتشارات علمی اسلامیه.
- دینوری، ابو حنیفه احمد بن داود (۱۳۶۸)، الأخبار الطویل، تحقیق: عبدالمنعم عامر، قم، انتشارات رضی.
- ربانی خلخالی، علی (۱۳۷۷)، ستاره درخشان شام، قم، مکتب الحسین علی‌الله.
- شاه عبدالعظیمی، محمد علی بن محمد (۱۴۱۱)، الایقاد فی وفیات النبی والزهرا والائمه / جمعین، قم منشورات فیروزآبادی.
- شبینجی (مؤمن) (۱۳۰۸)، نور الابصار، قم، الشریف الرضی.
- طبری، حسن بن علی (۱۴۲۶)، کامل بهایی، قم، مکتبة الحیدریه.
- طریحی، فخر الدین (بی‌تا)، المنتخب، بیروت، بی‌نا.
- قزوینی، محمد حسن (۱۳۰۵)، ریاض الاحزان وحدائق الاشجان، تهران، بی‌نا.
- قمی، شیخ عباس (۱۳۳۸)، منتهی الامال، چاپ افسوس اسلامیه، بی‌نا.
- قمی، شیخ عباس (۱۳۷۹)، ترجمه نفس المهموم، قم، انتشارات مسجد مقدس جمکران.
- محمدی ری شهری، محمد و همکاران (۱۳۹۱)، شهادت‌نامه امام حسین علی‌الله، قم، مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث.
- مفید، محمد بن محمد بن نعمان (۱۴۱۳)، الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد، قم، انتشارات کنگره شیخ مفید.
- نظری منفرد، علی (۱۳۸۷)، واقعه کربلا، قم، انتشارات جلوه کمال.
- نیشابوری، عبدالحسین (۱۳۸۹)، تقویم شیعه، قم، انتشارات دلیل ما.
- واعظ کاشفی سبزواری، ملا حسین (۱۳۸۲)، روضة الشهداء، قم، نوید اسلام.
- یزدی خراسانی، محمد جواد (بی‌تا)، شعشهة الحسینی، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی.